

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Ivan Supek

Na prekretnici milenija

Prometej, Zagreb, 2001., 278 str.

Na jednom mjestu u svojoj knjizi Ivan Supek citira Leibniza koji je na pitanje što je bit Sokrata odgovorio: *Sve ono što je Sokrat činio*. Na stranicama Supekove knjige *Na prekretnici milenija* nalazimo velikim dijelom Supekove ispovijesti o svemu bitnom što je u životu radio. Ta knjiga svjedoči o tome tko je on. Mi ćemo odmah na početku reći kako smo razumjeli Ivana Supeka: *Supek je Odisej na putu prema Itaki na kojoj ni on ni nitko od nas nikada nije bio*. Supekova knjiga dijelom je autobiografsko svjedočanstvo o njegovu životu, ali mnogo više od opisa Supekove intimne osobnosti ona Supeka otkriva kao relevantnog *svjedoka vremena*. Da bi netko mogao postati relevantnim svjedokom vremena, nije dovoljno da osoba dugo živi, nego da bude prisutna u relevantnim događajima vremena. Da bi čovjek dosegnuo razinu relevantnog svjedoka vremena i to u vremenima kad su se sustavno istrjebljivali svi svjedoci vremena, kad je zatiranje tragova nedjela postalo rutinskom praksom vladavine, trebalo je imati hrabrosti, odlučnosti, mudrosti i *froneze* i sve to aktivno proživjeti. Supeku toga nije manjkalo.

Odmah na početku treba reći da Supek bitno odudara od lika komunističkog disidenta kakvih je prepun socijalistički lager. On ne pripada onom tipu boraca protiv totalitarizma za humani socijalizam, ili komunizam s ljudskim likom kakav je, primjerice, bio Wolfgang Harich ili češki disidenti prije i nakon sloma *Praškog proljeća* Golsticker, Prucha, Patočka, Ota Schick i drugi. U Hrvatskoj novijoj povijesti postoje drukčiji likovi intelektualaca koji svjedoče da se u Hrvatskoj živjelo drukčije nego u socijalističkom lageru. Spomenimo ljude tako različitih *metiera* i opredjeljenja

poput Jakova Gotovca, Ede Murtića, Miroslava Krleže, Stjepana Šuleka, Natka Devčića, Alberta Bazale, Predraga Vranickog, Vladimira Becića, Vladimira Nazora i Tina Ujevića ... Ivana Meštrovića moglo se, primjerice, sresti na ulicama komunističkog Zagreba kako dijeli autograme, a kako se sada vidi, i Alojzije Štepinac je odolijevao fašističkoj strahovladi kako je znao i umio u danima kad iz fašističkog Rima nisu dolazile jasne upute za evanđeosko djelovanje. Svi su ti hrvatski intelektualci preživljavali dane fašističke diktature i kasnijega komunističkog totalitarizma svjedočeći na različite načine i u različitim medijima "ortopediju uspravnog hoda". Navedeni tip svjedoka vremena različitih uvjerenja i svjetonazora preživio je strahote naših dana i postao dijelom trajne memorije hrvatskog čovjeka ne samo zbog specifične političke kulture naših strana, specifičnog položaja Hrvatske u vremenima velikih svjetskih kriza, nego i stoga što su ti svjedoci imali intelektualne snage da se uzdignu do *refleksije trećeg stupnja*, do mišljenja i umjetničkog iskaza koji ima težinu metodičkoga, a ne pukoga činjeničnog mišljenja i djelovanja. Preživljavaju fizički, ali, dakako, i duhovno samo oni koji su se uspjeli vrhunski izraziti u nekom mediju i tako su svojim djelom posvjedočili snagu onoga što Supek naziva *humanizmom*, kakva god zvijer od krvi i mesa inače drijemala u toj humanoj ambalaži. Preživjeli su ti svjedoci vremena najčešće u izolaciji i unutrašnjoj emigraciji koja ih je štitila od najgorih konzekvencija. Zajedno s jednim suvremenim teoretičarom mogli bismo reći: Fikcije preživljavaju ono o čemu izvješćuju. Od tih junački izbornih fikcija živi i današnja Hrvatska.

Supek sebe određuje kao humanista i mitrotvorca. On je znanstvenik, književnik, aktivni politički građanin, moralist, filozof, historičar svog vremena. On je imao priliku gledati na Hrvatsku iz perspektive drugih zemalja, jer je djelovao i kao međunarodno aktivna znanstvena i moralna osoba. Ta ga osobina također čini jakim, jer nikada nije postao provincijalnim niti ksenofobičnim.

U knjizi koju predstavljamo on raspravlja o veoma različitim događajima, dakako, najživlje i ponajprije o onima u kojima je sudjelovao, te o važnim ličnostima koje je veoma često i osobno poznao. Doznajemo toliko toga o Drugome svjetskom ratu, o partizani, o rezoluciji Informbiroa, o atomske bombi, o Pugwashkom pokretu, o Hrvatskom proljeću, o Zagrebačkom sveučilištu, o dubrovačkom IUC-u, a zatim i o ljudima: o Heisenbergu, Bohru, Schrödingeru, Einsteinu, Heideggeru, Husserlu, Wittgensteinu, Sartreu, Freudu, pa onda i o našima: Hebrangu, Krleži, Titu, Bakariću, Tripalu, Savki Dabčević, o Kustiću i njegovim prikazivanjima sotone i tolikim drugima živim i mrtvim političarima, umjetnicima, filozofima, pjesnicima i slikarima. Ne izbjegava Supek ni zajedljive primjedbe o moralnom i političkom držanju tih veličina u kritičnim i graničnim situacijama kakvim je obilovalo 20. stoljeće. Ne oprašta Supek ni Heideggerovo očijukanje s nacionalsocijalizmom, a odbacuje i Heideggerovo pozivanje na *neraspoloživost bitka*, što smatra nedopustivom taktikom pranja ruku od svake moralne i političke odgovornosti za događaje o kojima je svjedočio. Ni svoga osobnog prijatelja Heisenberga ne oslobađa svih moralnih sumnji vezanih uz njemački projekt mirnodopskog korištenja atomske energije u doba Hitlera.

Sve navedeno djeluje tako široko i raznorodno da budućeg čitaoca treba upozoriti: ma što Supek o sebi mislio kao književniku, moralistu, humanistu, mirotvorcu, on je najbolji kao prirodoslovac. Iz tog središta svoga izvornog talenta, znanja i obrazovanosti on dopire u široko polje svoga javnog angažmana, po čemu je srodan mnogima velikim prirodoslovcima iz prošlosti i sadašnjosti. Svoj doživljaj svijeta on zahvaljuje velikoj promjeni paradigme u prirodnim znanostima kojoj je pridonio i o kojoj je svjedočio.

Osvrnimo se na tu središnju misao Supkova životnog djela iz kojeg postaju razumljivima i njegovi drugi talenti i ostvarenja, dakako uz upozorenje da tamo gdje je Supek najjači, mi smo najslabiji.

Kvantna teorija kao izvorno eksperimentalna znanost danas ima rang prirodoslovne metateorije, ili metodologije prirodnih znanosti koja je obilježila prijelom iz 19. u 20.

stoljeće, a i danas na prijelomu milenija djeluje inovativno jer još uvijek nije doprla do svih. Kao nova znanstvena paradigma otvorila je put suvremenoj eksperimentalnoj fizici i drugim istraživačkim prirodnim znanostima te vrijedi kao sredstvo njihova samorazumijevanja i javne plauzibilizacije.

Središnja tekovina kvantne teorije jest kritičko odbacivanje temeljnog načela prethodne prirodne znanosti, naime, *zakona kauzalnosti i svrhovitosti* na kojem je počivala sva prethodna novovjekovna europska prirodna znanost i filozofija. O čemu je riječ? Istina, prema Aristotelu, počiva u logički artikuliranom sudu, a Leibniz će tome dodati samo to da priroda ne čini skokova. Vrijedilo je načelo da čestica koja prelazi iz točke A u točku B mora prijeći sva mjesta na toj putanji. Upravo je tu dogmu eksperimentalno doveo u pitanje najprije Max Planck, a zatim i Henri Poincaré. Kvantni skok prekida lanac uzroka. Zbog čega dolazi do prekida lanca kauzalnosti bilo je pravo pitanje na koje je trebalo odgovoriti. Konzekvencije antikviranja zakona kauzalnosti bile su odveć dalekosežne u svim oblastima ljudskog znanja pa se preko sloma te kauzalno-determinističke paradigme nije moglo prijeći šutke i bez obrazloženja. Heisenberg je na to pitanje odgovorio najprije svojim računom matrica kojim je revidirana stara jednadžbena matematika za koju je vrijedilo da je $2 \times 3 = 6$ zato što je $3 \times 2 = 6$. Računom matrica jednadžbena je matematika analogizirana, naime približena analognim stajalištima gramatike običnoga govora. Nakon što se pokazalo i dokazalo da postoji nepremostiva ili *nesumjerljiva* razlika između jedne i druge strane jednadžbe, ta je diferencija označena Planckovom konstantom koju je Einstein zatim fiksirao brzinom svjetlosti. U odnosu na staru neprotuslovnu mehaniku, nova je teorija bila paradoksalna, ako, naravno, paradoks prevedemo riječju *primisao* (*Nebenmeinung*) kojom se označava nepremostiva razlika između subjekta i predikata u rečenici. Tu razliku čujemo kad kažemo: Kreda je bijela, pri čemu neposredno znamo da bijelo nije kreda. Ta je trivijalna razlika jamčena našim neposrednim razumijevanjem rečenice: Kreda je bijela. Svoje analogiziranje matematičkih jednadžbi Heisenberg je objavio početkom 1927. svojom *relacijom neodređenosti*. Relacijom neodređenosti izvršeno je

humaniziranje fizike, tj. napuštanje prethodno tako plauzibilne teze da prirodni zakoni djeluju nezavisno o čovjeku. Tu zastarjelu tezu poznajemo u Engelsovoj verziji izloženoj u njegovoj Dijalektici prirode koja je vrijedila kao kanon ideologiziranog marksizma, ili dijalektičkog materijalizma. Relacijom neodređenosti uzet je u obzir eksperimentalni ali i simbolički sustav ili uređaj u kojem nam se priroda pojavljuje: “Atom se više ne može predočiti gibanjem čestica u prostoru i vremenu, nego nam predstavlja kompleks mogućnosti od kojih se *neka* ostvaruje u eksperimentu” (76). Ono što se očituje u eksperimentu nije priroda neposredno, nego priroda kakva nam se pojavljuje posredstvom uređaja kojim je promatramo ili aficiramo. Treba reći da je to ponovno otkriće subjektivnosti u našem znanju o prirodi nasuprot starijem prirodnoznanstvenom pozitivizmu, objektivizmu i determinizmu ostvareno i drugim putem koji vodi od Fregea preko Husserla do Heideggera. I Husserl je na posljetku u potrazi za izvornošću danosti fenomena veoma rano utvrdio da zakoni logike nisu zakoni svijeta, jer postoji i neko predlogičko stanje stvari koje se u logici djelomično pojavljuje na logički, tj. subjektivno deformirani način. To je otkriće Husserl primijenio i na prirodne znanosti pa je veoma rano utvrdio da zakoni prirodnih znanosti nisu zakoni prirode, nego samo instrumenti s pomoću kojih pokušavamo sebi objasniti prirodu. On je, dakako, još posve platonski vjerovao da se konačnoj istini možemo približiti drukčijom taktikom, naime tako da odstranimo instrument, logiku i matematiku koja stoji između nas i fenomena koji nam se otkriva. Ta težnja za konačnom ili direktnom intuitivnom istinom pripada staroj fizici i metafizici koja se, kako je pokazao Wittgenstein, sa stajališta novih spoznaja pa i Heisenbergove *relacije neodređenosti* pokazala besmislenom poput geografske karte koja bi bila jednako velika i točna poput terena koji prikazuje. Samo zato što geografska karta nije točna, omogućuje nam orijentaciju na terenu. Da je posve točna, da se potpuno podudara s terenom koji prikazuje, bila bi besmislena za orijentaciju. Samo zato što, poput dragog Boga, ne vidimo sve, vidimo barem nešto. Ili drukčije, naime, prirodnoznanstveno rečeno, identične čestice gube identitet, kako je davno primijetio Leibniz. Uvođenjem relacije neodređenosti, Heisenberg je staru fi-

ziku nadopunio selektivnim sljepilom, tj. osobu i eksperimentalni uređaj uveo u račun: “Atomski procesi su mjereni atomski procesi” (79). Prema Supeku i veliki je Einstein još uvijek zastupao tezu da priroda postoji neovisno o našem promatranju i u tom je smislu ostao objektivist i tradicionalni metafizičar. “Prirodni zakoni, zakoni fizike iskazuju interakciju između prirode i ljudi i ljudskih instrumenata” (78). Dakako, nakon Husserla i Wittgensteina (da ne spominjem Heideggera i njegovu rečenicu: “Ono o čemu govor govori nije ništa govornoga”) postale su i logika i gramatika jednako kao i zakoni fizike samo eksperimentalni i simbolički mediji u kojima se svijet, ljudi i priroda za nas pojavljuju, a ne i strukture bitka samog kako je tvrdio Hegel. Stari je determinizam ili takozvani *panoptizam* time antikviran. Prevarat ili promjena paradigme nastaje na pragu nevidljivog, neopipljivog mikrokozmosa” ... Kvantna teorija prelazi ili *transcendira* svakidašnju stvarnost. Mašta nadilazi osjetilnu danost (79). Što je pak mašta, koju toliko puta spominje Supek u svojoj knjizi? Što je mašta kao nevidljiva pratilica umjetnosti, znanosti i svega ljudskog? Mašta, fantazija ili imaginacija jest ljudska sposobnost da jedno stanje stvari prikaže u nekome drugom stanju stvari, da ljubavni slučaj prikaže u ljubavnom romanu. Stoga što razumije pojam mašte, Supek može reći da su ponekad i laici učinili velika otkrića jednostavno tako što su neku poznatu zagonetku vidjeli i prikazali s njezine drukčije strane u nekom drugom mediju i tako otvorili pristup novim kombinacijama (80). Dakako, svaka nova spoznaja ima i jedan drugi korijen svog podrijetla. Supek tako nanovo otkriva srodnost prirodnih i društvenih znanosti uvažavajući razlike njihovih aparatura u kojima im se otkriva svijet. Pa ipak ostaje na oprezu: “Svakako je prijelaz od klasične fizike na kvantnu teoriju bio najveći podvig ljudskog duha, a kamo vodi? – krije se u paradoksima, zagonetkama i mraku” (79). Napuštanje aristotelovsko hegelovske metafizike ili ontologije koje operiraju zakonima kao da su neovisni o ljudskom udjelu nije nipošto bilo bezazleno pa ni danas još nije općenito prihvaćeno. Kvantnu je teoriju bilo teško prihvatiti kao što je općenito teško logičkom umu prihvatiti paradoks, shvatimo li ga kao primisao koja razara logički ili jednadžbeni identitet – to toliko privlačno pribježište svih onih koji

u životu i spoznaji traže konačnu sigurnost. Vrijedi primijetiti da Supek kao enciklopedist naših dana odmah uviđa da se prevrati koji su se dogodili u fizici pojavljuju i u umjetnosti: u glazbi, primjerice, napuštanje 12-tonske notne ljestvice u Schönbergovoj serijalnoj glazbi; isto se zbiva i u slikarstvu i kiparstvu koje napušta svaku figurativnost i oponašanje prirode, a u literaturi roman struje svijesti napušta tradicionalni prostor i vrijeme kao osigurane okvire događanja i uvodi sveprisutnost prošlosti i budućnosti u neodredivoj neposrednoj sadašnjosti koja nam tek u refleksiji, dakle u futuru ili perfektu *ex post* postaje gramatički, ali ne i zbiljski prezentnom. U politici su na djelu isti procesi destrukcije svih preostalih naslijeđenih struktura staleškog i klasnog društva od strane masovnih pokreta komunizma i fašizma. Ideološkom homogenizacijom i manipulacijom obezličenih masa ti su pokreti razvili nevjerovatne energije nepoznate starim društvima i usmjerile ih ka zločinima i razaranjima. Nije čudo da je Supek kao svjedok tih socijalnih i političkih procesa skeptičan prema političkim konzekvencijama kvantne teorije koja je ljudsku nepostojanost vratila u središte “strogo” znanstvenih operacija. Pokretanjem socijalno-političke lančane reakcije, da se izrazimo atomistički, svijet je eksplodirao u dva katastrofalna svjetska rata bez presedana u dosadašnjoj povijesti Zapada. Je li to plod novih uvida koje nam je donijela i kvantna teorija i njezino temeljno načelo neodređenosti, pita se Supek. Supekovo pitanje o tome kamo sve to vodi, posve je legitiman plod njegova životnog iskustva, ali i njegove teoretske spoznaje. I zbog te moralne i humanističke brige zaoštrit će Supek i razumijevanje moralne odgovornosti čovjeka novog doba koje nastupa nakon etabliranja kvantne teorije i njezine temeljne ideje *relacije nedređenosti* koja, na kraju krajeva, nije tako daleko ni od Heideggerova *neraspoloživog bitka*. Drukčijim razumijevanjem povijesnog i prirodnog napretka izazvanog kvantnom teorijom i njezinim rušenjem determinizma pokrenut je proces revizija na širokom frontu stare dogmatike.¹

¹ Supek se ironično osvrće na svoje veze s filozofijom i našim filozofskim orijentacijama: “Ipak, činilo mi se bitnim da u jednu znanstvenu provinciju proširim istraživanje o kvantnoj teoriji koja je pot-

Ako nema determinizma, ako nema apsolutnih istina ni dogmi, ako nema istina bez čovjeka, onda svjetska povijest nije kontinuirani razvitak iz nekoga božanskog, ili metafizičkog prapočela, onda povijest više ne nalikuje zrnju graha koje se nakon završenog ciklusa razvitka vraća svom početku, naime zrnju graha. “Povijest i spoznaja maštovit su stvaralački čin kojem se ne može predvidjeti tijek i završetak” (91). Povijest je, u skladu s tim, niz kontingentnih početaka, lutanje koje današnjeg Odi-seja ne može vratiti u izgubljeni zavičaj, raj ili domovinu, jer on svoje utočište, sukladno svojoj lutalačkoj prirodi, traži u području u kojem nikada prije nije bio. Nije ta spoznaja, bez obzira na Supekovo protivljenje, tako daleko od stajališta Wittgensteinova *discipulusa* Feyerabenda i njegove devize *anything goes*. “To ne znači filozofski relativizam, ‘svatko po svojoj mjeri’, nego puniji uvid u događaje” (104). A događaje, paradoksalno, karakteriziraju uvijek *propuštene prilike*, kako Supek posve moderno renominira tradicionalni pojam *potencije* koja se, kako se sada vidi, *ne mora* nužno realizirati kako su to mislili Aristotel i Hegel. Ništa se u ljudskim stvarima ne realizira nužno: ljudski je život niz propuštenih prilika.

Središnji esej knjige *Sto godina kvantne teorije* završava zaključkom kojeg smatramo postmodernim i u tom smislu u našoj (ali i suvremenoj europskoj) debati avangardnim, i (da polaskam Supeku) mladim: “Ukidanjem kozmičkog determinizma pada i metafizički zid između prirodnih i društvenih znanosti. Zacijelo i dalje postoji razlika: ljudi imaju slo-

puno promijenila svjetonazor i temelj svih znanosti. Zamalo prihvatih poziv starog ordinarijusa Alberta Bazale koji je želio na svojoj filozofskoj katedri jednog partizana. Inače, čega se stari liberal i antifašist u poratnom naletu boljševizma bojao, to se i dogodilo; filozofijske su katedre postale rasadište partijske ideologije, marksizma s jakom primjesom antisijentizma. U omalovažavanju znanosti ili svodenju na tehnicistički razum, imali su marksisti saveznike u Frankfurtskoj školi i njemačkom idealizmu, pa će nakon loma sa Staljinovim lagerom prigrliti mistika Martina Heideggera, čija će im zakukuljena i teška terminologija dati plašt uzvišenosti. Uopće uzevši, ignorancija i hohštapleraj naselili su akademsku sredinu ...” (102).

bodnu volju i moralno su odgovorni, dok to zvijezde i atomske čestice nisu. Ali prirodoslovlje sadržava ljudski udjel pa je u tom smislu također “društvena znanost”. Hegel i Marx su držali da postoji u krajnjoj liniji samo jedna znanost – historija, ali, ako bismo se s njima suglasili, to nije razvoj apsolutnog duha, koji se vraća samom sebi, niti je dijalektički razvoj materije, nego znači povijest ljudskog stvaralaštva, nepredvidivog u beskrajnu mogućnosti” (92). Ako je zadaća znanosti da uvijek iznova nevidljivo učini vidljivim, onda je ovaj Supekov zaključak primjer takve vizibilizacije skrivenih mogućnosti.

Prateći tenor Supekove deskripcije znanstvene revolucije koja se dogodila u radovima brojnih velikana i stvaralaca kvantne teorije jest pitanje ljudske moralne odgovornosti u ožračju indeterminizma. Ako bez čovjeka i njegove slobode ništa nije moguće, kako se zaštititi od zla koje proizlazi iz ljudske slobode da podjednako slobodno čini i dobro i zlo. Kako uspostaviti poštenje, humanizam i moralnost u društvu otvorenih mogućnosti i neobuzdane slobode, kako obuzdati slobodu zločinjenja. Supek se ovdje koleba između kršćanskog *heteronomnoga* i Kantova *autonomnog morala*. Dakako, kršćanski moral ima slabost koju je Hegel uočio: Ljubav se, naime, ne može zapovjediti. Načelo “ljubi bližnjega svog” u toj je imperativnoj formi neodrživo. Hegelova korekcija određenja ljubavi kao iznimnog načina da se sačuva osobni identitet u drugoj osobi nije od Supeka tematizirana, a Kantov paradoks tolerancije Supeku je poznat i načelno neprihvatljiv. Naime, ako smo svi kao umna bića jednaki, onda je tolerancija nepotrebna, jer u općoj jednakosti gubimo vlastiti identitet koji bismo drugoj osobi trebali tolerirati. Kant je i u fizici i u etici racionalni determinist i kao takav Supeku neprihvatljiv. Ono što pred Supekom lebdi neizgovoreno jest neki *treći put* koji bi bio u skladu s indeterminizmom kvantne teorije. Kao što je Heisenberg operirao relacijom neodređenosti, tako bi i u moralu trebala postojati neka *relacija neodređenosti* koju bi trebalo uzimati u obzir u odnosu prema drugom čovjeku u uvijek konkretnoj i stoga provizornoj hermeneutičkoj situaciji u kojoj bi ipak trebalo biti moguće konkretno odrediti što je u danoj situaciji pošteno, humano i moralno. Ali kako konzekventno kvantno-teoretski od-

rediti tu moralnu relaciju neodređenosti? Kako vlastiti identitet ne projicirati bez ostatka u drugog čovjeka i tako ga povrijediti u njegovoj nedokučivoj posebnosti? Heisenbergova *relacija neodređenosti* mogla bi s moralnog aspekta glasiti: Drugi je čovjek drukčiji nego što ga doživljavamo, stoga ga naše znanje o njemu samo djelomično suodređuje, kao što i on nas djelomično suodređuje. Suvremena *responzivna etika* na ovo teško pitanje kako biti moralan, pošten i otvoren prema drugom čovjeku o kojem uvijek tako malo znamo odgovara, čini mi se, u skladu sa Supekovim tumačenjem kvantnog razumijevanja prirodnih znanosti. Činim dobro ili zlo svomu bližnjemu, ne može se odmjeriti ni na kakvoj fiksnoj skali unaprijed utvrđenih vrijednosti, primjerice na dekalogu, ali ni na novovjekovnom *apriornom egalitarizmu* svih osoba. Naprotiv, odgovor na pitanje ‘djelujem li moralno?’ mora signalizirati druga osoba. Mjera moje dobrote, poštenja i ljubavi prema bližnjemu nije ni Bog, ni moja savijest, nego *drugi čovjek* koji na moju ljubav odgovara ljubavlju, na moju dobrotu dobrotom. Ako nema tog odgovora, tada kao u neuspjelom eksperimentu u kojem priroda ne odgovara na moje hipoteze i šuti ostajući anonimnom poput još neotkrivene subatomske čestice, ni ja ne mogu tvrditi da sam učinio moralno djelo toliko dugo dok drugi o tome šuti.

Svaka čast i hvala Ivanu Supeku na ovome dokumentiranom i osobno proživljenom uvodu u postmodernu. On je naš suvremenik na putu prema onoj Itaci u kojoj ni on ni itko od nas još nikada prije nije bio. Njegova ga razmišljanja ne vode natrag u zavičaj iz kojeg je krenuo, nego luta napredujući i napreduje lutajući. Povijest nije put povratka iskonu s kojeg smo krenuli, nego potraga za početkom koji se za nas ljude, ako smo povijesna bića, još nije dogodio niti će se ikada dogoditi. Supek živi rizično i paradoksalno, uvijek s ironičnom primisli i s odustajanjem od realiteta u koji je, kao i svi mi, ukopan pa mu nije lako naći izlaz iz te, na prvi pogled, slijepe ulice. On svjedoči o tome da prilike u domovini mogu unaprijediti smo malobrojni pojedinci koji su makar jedan korak ispred prilika u kojima djeluju. Taj korak prednosti pred drugima u nas drži Ivan Supek već desetljećima. To ga čini mladim, to ga štiti od uništenja. Često preživimo samo zato što nas u kritičnom tre-

nutku nitko nije razumio baš zbog tog koraka prednosti koji nas, poput talismana, štiti od pogibije.

Davor Rodin

Recenzija

Arend Lijphart

Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries

Yale University Press, New Haven/
London, 1999., 352 str.

Arend Lijphart jedan je od navećih suvremenih političkih znanstvenika, a taj status umnogome može zahvaliti knjizi *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries* (1984.), jednom od najutjecajnijih politoloških djela 1980-ih i 1990-ih godina. Premda Lijphart nije izumio ni dihotomni model demokracije u suvremenom svijetu – tim su se analitičkim postupkom, pod drugim nazivljem, služili i drugi velikani političke misli poput, primjerice R.A. Dahla i W. H. Rikera – i premda mu se ne može pripisati ni izvorna zasluga za nominalno i sadržajno modelsko “dihotomiziranje” većinske i konsenzualne demokracije – u tom su smislu nepravедno zapostavljeni pionirski prilozi, ponajprije, G. Lembrucha i J. Steinera – ipak se dihotomni model većinske i konsenzualne demokracije vezuje poglavito uz njegovo ime. Tu će činjenicu dodatno učvrstiti knjiga *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries* (1999.), koja je prvotno bila zamišljena kao novo izdanje *Democracies ...*, da bi se na posljetku pretvorila u novu knjigu. Što *Patterns of Democracy* čini, uistinu, novom knjigom?

Ponajprije, autor je znatno proširio krug zemalja i vremenski raspon koji obuhvaća

analizom. Dok se *Democracies ...* zasnivala na analizi 21 zapadne zemlje od 1945. do 1980., *Patterns of Democracy* obuhvaća 36 zemalja u rasponu od 1945. do 1996. Pritom je osobito važno što je autor iskoračio iz kruga zapadnih zemalja, te se među novim analitičkim slučajevima nalaze samo četiri nove europske demokracije (Grčka, Malta, Portugal i Španjolska), a ostale su latinskoameričke, karipske, pacifičke, azijske i afričke zemlje. One su se “kvalificirale” za analizu od trenutka stjecanja neovisnosti i/ili održavanja konstitutivnih izbora.

Zemljopisno i vremensko proširenje analitičkog kruga nije, dakako, dostatno samo po sebi da staru knjigu učini novom, jer se ono može svesti na shematsko popunjavanje postojećih modela novim primjerima. Ako se knjiga može nazvati novom, onda je to zasluga autorovih analitičko-interpretacijskih inovacija. One se sastoje kako od proširenja modela demokracija dvjema novim institucionalnim varijablama, interesnim skupinama i središnjom bankom, tako i od redefinicije i nove operacionalizacije starih institucionalnih varijabli. Nadalje, autor u ovoj knjizi pokušava utvrditi stabilnost položaja pojedinih zemalja u svojoj konceptualnoj mapi, te analizira utjecaj različitih tipova demokracija na javne politike. Posljednju inovaciju – koja je zacijelo uvrštena i kao “koncesija” jednome od prevladavajućih pravaca političke znanosti u posljednjih dvadesetak godina – sam autor naziva “možda najvažnijim novim predmetom” (xii), čija analiza treba odgovoriti na pitanje utječu li veći i konsenzualni model demokracije na razlike u javnim politikama i djelotvornost vlada.

Razlike među temeljnim modelima demokracije Lijphart izvodi iz razlike u dvjema dimenzijama: 1. *izvršna vlast-stranke* i 2. *unitarno-federalno*.

S obzirom na prvu dimenziju, većinski model – kojega Lijphart i službeno naziva westminsterskim, prema Westminsterskoj palači u kojoj zasjeda parlament Velike Britanije – karakteriziraju koncentracija izvršne vlasti u jednostranačkoj vladi, dominacija kabineta nad parlamentom, dvostranački sustav, većinski i disproportionalni izborni sustav, te pluralizam interesnih skupina koje se natječu slo-

bodno i nekoordinirano (*free-for-all pluralism*). Konsenzualni modeli obilježavaju, pak, podjela vlasti u širokim višestranačkim koalicijama, ravnoteža između zakonodavne i izvršne vlasti, višestranački sustav, razmjerni sustav izbora i sustav korporativističkih interesnih skupina, koji se zasniva na razmjerno malobrojnim i velikim interesnim skupinama, prevazi nacionalnih krovnih organizacija i tripartitnih koncentracija koja počiva na redovitim konzultacijama predstavnika vlade, sindikata i poslodavaca što se okončavaju kompromisnim sporazumima.

S obzirom na drugu dimenziju, većinski model demokracije obilježavaju unitarna i centralizirana vlast, zakonodavna vlast koncentrirana u jednodomnom parlamentu, fleksibilni ustav koje se može “amandmanirati” običnim većinama, nedostatak sudbenog nadzora jer zakonodavac ima “zadnju riječ” u pitanjima ustavnosti, te središnja banka koja je ovisna o izvršnoj vlasti. Nasuprot tome, konsenzualni model demokracije počiva na federalnoj i decentraliziranoj vlasti, dvama jednako jakim, ali različito konstituiranim domovima parlamenta, rigidnom ustavu koji se može mijenjati samo kvalificiranim većinama, “supervećinama”, nadzoru zakona od strane ustavnog ili vrhovnog suda, te neovisnoj središnjoj banci.

Većinski model proširio se iz Velike Britanije u zemlje *Commonwealtha* i britanske kolonije diljem svijeta, ali Lijphart smatra da se samo tri zemlje mogu smatrati njegovim prototipovima: Velika Britanija, Novi Zeland i Barbados. Nijedna od njih ne odgovara savršenom ideal-tipu – čak i britanski parlament ima dva doma, premda je drugi dom neizboran i nema gotovo nikakve zakonodavne ovlasti, te je posrijedi tipičan primjer asimetričnog bikameralizma – ali su mu najbliže. I dok je u *Democracies* ... i nizu drugih rasprava o toj temi, Lijphart tvrdio da je Novi Zeland “najčistiji” primjer westminsterskog modela, u *Patterns of Democracy* tu ulogu je dodijelio Barbadosu, maloj karipskoj otočkoj državi s četvrt milijuna stanovnika i parlamentom s tridesetak zastupnika. Otkako je, naime, u Novom Zelandu 1993. provedena izborna reforma, ta je zemlja izgubila obilježja westminsterskog modela: većinski sustav izbora zamijenjen je razmjer-

nim, dvostranački sustav višestranačkim, a jednostranačka vlast koalicijskom. Nema dvojbe da će te promjene na dimenziji *izvršna vlast-stranke* utjecati i na mijenjanje ostalih obilježja starog novozelandskog modela demokracije. Lijphart ne može predvidjeti ni promjene u britanskom modelu demokracije – devoluciju vlasti, institucionaliziranje razmjernog sustava izbora na naddržavnoj (Europski parlament) i podržavnoj razinama (parlamenti Sjeverne Irske, Škotske, i Wallesa), jačanje “trećih stranaka”, ugrožavanje suverenosti parlamenta kao jedinog čuvara ustavnosti prihvaćanjem dokumenata i pravila Europske unije i dr. – te se s malo skepse može kazati da autor vjerojatno neće imati razloga pisati neku novu knjigu o ovim modelima demokracije: dotad će, naime, izvorni westminsterski model očito postati dio političke povijesti.

To je, ujedno, i glavni razlog zbog kojega analiza konsenzualnog modela demokracije postaje znatno relevantnijom. Sudeći prema općim konstitutivnim obilježjima konsenzualnog modela, malo se koja suvremena demokracija, makar djelomično, ne bi mogla podvesti pod taj model. To, naravno, nije posljedica osmišljenoga institucionalnog-političkog inženjeringa, nego pluralnosti suvremenih društava, koja etnički, vjerski, jezični, kulturni, ideološki i rasni rascjepi pretvaraju u “virtualno razdvojena poddruštva” (32) s vlastitim političkim strankama, interesnim skupinama i medijima. U tim uvjetima većinsko pravilo ne bi bilo samo nedemokratsko nego i opasno, jer stalno isključuje iz vlasti i društveno diskriminira manjine. U jako podijeljenim društvima ono vodi “diktaturi” ili “tiraniji” većine i posljedično, građanskim sukobima. Upravo stoga konsenzualni model “dijeli, raspršuje i ograničava vlast na različite načine” (34). Prototipovima modela konsenzualne demokracije Lijphart sada smatra Švicarsku, Belgiju i Europsku uniju kao “federalnu državu u začetku” koja bi se mogla razviti u federalne Sjedinjene Države Europe. Nije, dakako, moguće predvidjeti da su svoj prijašnji status konsenzualne demokracije izgubile Austrija i Nizozemska. Pravo teorijsko ishodište Lijphartova ciklusa studija o dva modela demokracije jest knjiga *Democracy in Plural Societies* (1977.) (hrv. izd. *Demokracija u pluralnim društvima*, 1992.) koja je umnogome i nastala na analizi

pluralnih društava i njima primjerenih modela konsocijacijske demokracije u tim dvjema zemljama koje su se u međuvremenu pretvorile u “polupluralna društva”.

I to je jedan od pokazatelja procesa koje tek treba teorijski modelirati. Očito je, naime, da će stvarno iščezavanje westminsterskog modela demokracije u svim relevantnim zemljama učiniti bespredmetnim sam dihotomni model što ga je konstruirao Lijphart, te će novi modeli ili obrasci nastati diferenciranjem općeg konsenzualnog modela demokracije. Iz Lijphartove analize posve je očito kako je posrijedi vrlo velika i heterogena kategorija unutar koje su nepredvidive goleme razlike među pojedinim zemljama. Riječ je, ponajprije, o razlikama u strukturi nacionalnog društva ili, drukčije rečeno, u stupnju njihove pluralnosti, koja se izražava brojem, vrstom i intenzitetom društvenih rascjepa (usp. 80-81). Ta se činjenica, u većoj ili manjoj mjeri, izražava i u institucionalno-političkim aranžmanima: različitim tipovima stranačkih sustava (78), različitim tipovima koalicijskih vlada (110-111), uključujući i njihovu različitu trajnost (123-133), različitim stupnjevima interesnog pluralizma i razvijenosti sustava interesnih skupina, različitim oblicima federalizma i decentralizacije (189), različitim tipovima bikameralizma (212) itd. S obzirom na mnoštvo razlika u institucionalnim varijablama u zemljama koje bi, u načelu, trebalo podvesti pod jedan demokratski model, Lijphart svodi konstitutivna obilježja konsenzualnog modela demokracije na dva konstitutivna aranžmana: razmjernu izbore i parlamentarni sustav vlasti. Svoju sklonost tom modelu – koju, uostalom, nikad nije posebno prikrivao – potkrepljuje i nalazom da je on – suprotno konvencionalnim shvaćanjima – ekonomski uspješniji, jer jače potiče ekonomski rast, bolje kontrolira inflaciju, učinkovitije suzbija nezaposlenost i ograničava proračunske manjkove, te da je socijalno i politički pravedniji, jer potiče političku participaciju, pravednije političko predstavljanje i političku jednakost,

Ako se Lijphart nastavi baviti “modeliranjem demokracije”, onda će se zasigurno morati latiti diferenciranja vlastitog modela konsenzualne demokracije. Zato knjiga *Patterns of Democracy* zatvara jedno i, možda, otvara

drugo poglavlje u Lijphartovoj analizi suvremenih demokracija.

Mirjana Kasapović

Recenzija

Rod Hague, Martin Harrop, Shaun Breslin

Komparativna vladavina i politika – Uvod

Biblioteka Politička misao, Zagreb, 2001., 536 str.

Od prvog izdanja jedne od najpoznatijih knjiga o osnovama komparativne politike kao discipline političkih znanosti autora Roda Haguea i Martina Harropa prošlo je točno dvadeset godina. Otkako je 1982. Hagueov i Harropov rukopis prvi put objavljen u matičnoj Velikoj Britaniji, a zatim i publiciran diljem svijeta izvan engleskoga govornog područja, politološka je javnost svako novo izdanje knjige doživljavala kao važan doprinos u dinamiziranju studija komparativne politike i, što je još važnije, kao dokaz sustavnog širenja njezina znanstvenog interesa. Naravno, razvoju su komparativne politike u protekla dva desetljeća osobito pogodovale korjenite društvene i političke promjene u nizu država, pa je sistematizacija i organizacija znanja o predmetu ove politološke discipline dobila ne samo izniman stvaralački zamah, nego, ponajprije, sasvim nove prostore istraživanja.

Urušavanje državnog socijalizma, nestanak bipolarne podjele svijeta, disolucija Sovjetskoga Saveza, novi val demokratske tranzicije, različito poimanje i institucionalizacija demokracije, odnos razvijenih i zemalja u razvoju, globalizacija i međuovisnost svijeta, suverenost država i međunarodne vojne intervencije samo su neki od čimbenika koji su itekako utjecali na to da komparativna politika u posljednjih dvadesetak godina proširi svoje područje i aktualizira znanstvenu usmjerenost.

Hrvatski prijevod knjiga trojice sveučilišnih profesora s University of Newcastle Roda Haguea, Martina Harropa i Shauna Breslina *Komparativna vladavina i politika – Uvod* načinjen je na osnovi četvrtog izdanja iz 1998. koje predstavlja ogledni primjer navedene aktualizacije discipline. To je, prema riječima autora, i bila osnovna namjera ovog izdanja budući da su “dramatične promjene u kontekstima, ponašanju i prioritetima političkih sustava nakon posljednjeg izdanja zahtijevale temeljitu prerađu svakog poglavlja; stoga je ovo, zapravo, nova knjiga”.

A da je takav, krajnje dinamičan pristup predmetu danas jedina mogućnost u suvremenoj znanosti, svjedoči činjenica da su Rod Hague i Martin Harrop prošle godine u Velikoj Britaniji objavili i peto izdanje knjige koja sada nosi naslov *Government and Politics: A Comparative Introduction*. Stoga se čitatelji hrvatskog izdanja mogu osjetiti djelomice prikraćeni, ali s obzirom na to da je riječ o prvo- me sveučilišnom udžbeniku na hrvatskome jeziku koji se temeljito bavi uvodom u komparativnu politiku, “razlika u fazama” domaće i inozemne čitalačke publike doista nije otežavajuća okolnost. To više, jer i četvrto i peto izdanje dijele jednak osuvremenjeni organizacijski kostur knjige.

Naime, umjesto zastarjele perspektive o tri svijeta korištene u prva tri izdanja (1982., 1987. i 1992.), autori aktualnu raspravu grade oko tri dimenzije duž kojih je moguće analizirati i komparirati države i njihove političke institucije: demokratske/autoritarne, konsolidirane/tranzicijske i razvijene/u razvoju. Pritom je dimenzija demokratskih/autoritarnih poredaka najvažnija, kako bi se što detaljnije prikazala rastuća raznovrsnost koja, smatraju autori, danas više nego ikad obilježava demokratsku obitelj. Također, njihova je namjera u knjizi dati što veću pozornost politici tranzicije, i kad je riječ o zemljama koje prelaze iz autoritarnog u demokratske poretke, i kad je riječ o zemljama na putu iz proizvoljnih oblika u ustavnije oblike vladavine, tj. iz državno-centralističkih u tržišne načine privređivanja.

Na posljepku, u središnjim se poglavljima o institucijama vlasti autori bave klasičnim temama poput prava i politike, ustavnog okvira, federalizma i unitarizma, trodiobe vlasti i bi-

rokracije, ali i to čine na suvremen način postavljajući tezu da demokratska politika danas sveobuhvatno evoluirala u posve drukčijem kontekstu nego što je to bio slučaj do prije samo nekoliko godina. Taj kontekst pak karakterizira činjenica da masovne političke stranke, klasične ideologije, veliki javni sektori i skupe socijalne države u mnogim konsolidiranim demokracijama počinju doživljavati krah. Njih u svijetu, misle Hague, Harrop i Breslin, sve sustavnije počinju zamjenjivati višestranački sustavi, koalicijske vlade, jednodimenzionalne interesne skupine, regulacijske agencije, policy-zajednice i podnacionalne razine vlasti. Ove trendove autori smatraju i kvantitativnim i kvalitativnim pomakom, ili, jednostavnije rečeno, paradigmatičnim pomakom od vlasti prema vladanju.

Navedeni su sukus knjige njezini autori izložili u četiri opširne cjeline rabeći pritom i veoma bogate popratne sadržaje, od mnogobrojnih tablica, dijagrama i iscrpne bibliografije, preko priloga i dodataka, do dojmljivih profila zemalja i regija (SAD, Europska Unija, Rusija, NR Kina, Nigerija, Meksiko, ...) čija je osnovica opisana trodimenzionalnost u razlikovanju država i poredaka. Prvi se dio knjige tako bavi komparativnom politikom i vladavinom, demokracijom i globalizacijom; drugi političkom kulturom i participacijom, izborima, biračima i javnim mnijenjem, interesnim skupinama, te političkim strankama; treći strukturama vladavine uključujući pravosuđe, legislativu, egzekutivu i različite oblike državnog uređenja, a četvrti koncepcijama koje se koriste u političkim analizama s posebnim naglaskom na policy-proces i vrste komparativne metode.

Prvi dio, naslovljen *Temelji*, cjelokupnu raspravu počinje logičnim pitanjem “što je politika?” koristeći se u nastavku Millerovim određenjem politike kao “procesa kojim neka skupina ljudi, čija su mišljenja ili interesi u početku različiti, donosi kolektivne odluke koje se općenito prihvaćaju kao obvezujuće za skupinu i koje se provode kao zajednička politika”. Na taj način autori osnovni predmet svog interesa raščlanjuju četirima odrednicama ističući da politiku kao fenomen odlikuju kolektivna aktivnost, raznovrsnost stajališta, pomirenje početnih razlika i autoritativnost u

ostvarivanju. Drugi važan pojam iz naslova knjige – vladavinu – autori određuju Finerovom postavkom o “vladini kao institucionaliziranoj politici”, tj. određenjem o *skupu institucija* odgovornih za donošenje kolektivnih društvenih odluka. U odnosu na vladavinu, Hague, Harrop i Breslin, vladanje poimaju kao *proces* kolektivnog odlučivanja, a vlast kao *pravo* (ne i moć) da se djeluje.

Nakon što su odredili osnovni kategorijalni aparat, autori odgovaraju i na sljedeće neizbježno pitanje kad je riječ o komparativnoj politici, a to je, dakako, “zašto uspoređivati?”. Na pitanje što komparativni pristup donosi proučavanju politike, autori daju četiri odgovora. Prvi je stjecanje dodatnih znanja o zemljama o kojima znamo najmanje; drugi formuliranje i provjeravanje hipoteza; treći potencijalna prognostička vrijednost poopćavanja koja se pojavljuju u komparativnu pristupu, a četvrti unaprjeđivanje postojeće klasifikacije politike.

To je ujedno i ključni dio knjige jer autori komparativnu politiku kao studij suvremenih političkih sustava čiji je osnovni pristup komparativna metoda, unaprjeđuju vlastitom klasifikacijom politike. Njezin je temelj navedena trodimenzionalnost (demokratske i autoritarne države, konsolidirane i tranzicijske države, razvijene zemlje i zemlje u razvoju), a područje primjene ne samo institucionalni ustroj pojedinih država, nego i sve relevantne politološke teme koje u okviru prihvaćene klasifikacije stječu nove interpretacije. Tako autori, naglašavajući da se broj demokracija između 1975. i 1995. povećao s 36 na 78, kolokvijalni pojam demokracije vežu samo uz liberalnu demokraciju kao predstavničku vladavinu karakteriziranu slobodom izražavanja, narodnom suverenosti i političkom jednakosti. Široko pak rasprostranjen pojam tranzicije smatraju središnjim dijelom mnogo duljeg i složenijeg procesa demokratizacije koji počinje liberalizacijom autoritarne vladavine, a završava konsolidacijom poretka.

Završno poglavlje prvoga dijela govori o globalnu kontekstu današnjice ističući da je suvremeni svijet premrežen takvim međunarodnim odnosima koji sve više ograničavaju djelovanje nacionalnih vlada, što se tiče politike i što se tiče gospodarstva. Globalizacija je,

prema autorima, složenica utjecaja međunarodnih organizacija, pojedinih regija kao zona slobodne trgovine i političkih saveza, te same globalne ekonomije, pri čemu nacionalne države ne nestaju, nego se manje ili više mijenjaju u uvjetima sveopće konkurencije.

Drugi dio knjige pod naslovom *Politika i društvo* postulira da vlast nikad i nigdje nije funkcionirala izolirana od društva, nego da su kultura i privreda uvijek u korelaciji s pripadajućim oblikom vladavine. U poglavlju o političkoj kulturi Hague, Harrop i Breslin teoretiziraju odnos ljudi prema vlasti polazeći od Pyeove definicije političke kulture kao “zbroja temeljnih vrijednosti, osjećaja i znanja koji daju oblik i sadržaj političkim procesima”. Fokusirajući se na elitističku političku kulturu, političku socijalizaciju, postmaterijalizam, sekularizaciju i utjecaj masovnih medija, autori stižu do teme političke participacije kao “djelovanja pojedinca kojemu je formalna svrha utjecati na ljude na vlasti ili na vladine odluke”.

Pritom autori liberalnu demokraciju vežu uz dobrovoljnu političku participaciju, a autoritarne poretke, na primjeru komunističkih država, uz upravljaju participaciju. Što se tiče postkomunističkih država, njih u tome smislu odlikuje turbulentna izgradnja civilnoga društva, odnosno činjenica da politički aktivna populacija u kreiranju institucija civilnoga društva tek stječe nove navike djelujući kroz višestranačje, kompetitivne izbore i niz interesnih skupina. Političku participaciju zemalja u razvoju, s druge strane, i dalje bitno opterećuje klijentelizam tj. odnos pokrovitelj-klijent čiji su uzroci ne samo socijalne i gospodarske prirode, nego je često osobno i tradicionalno determiniran.

Ostala se poglavlja drugoga dijela knjige usredotočuju na neposredno djelovanje pojedinaca i skupina u političkome procesu. Autori stoga veoma detaljno objašnjavaju prirodu i vrste izbora, izborne sustave, javno mnijenje, klasifikaciju interesnih skupina (zaštitne, promocijske, zatvorene, otvorene, ...), pluralizam i korporativizam, te evoluciju i aktivnost političkih stranaka, i to ne samo u demokracijama, nego i u poludemokracijama i autoritarnim režimima. Za razliku od interesnih skupina koje žele samo utjecati na vlast, autori suvremene političke stranke definiraju kao političke sudi-

onike koji, natječući se na izborima, nastoje i formalno zauzeti najvažnije položaje u državnoj vlasti. I njih odlikuju četiri karakteristike, a to je da su nositelji regrutacije elite, da su također i nositelji agregacije interesa, da su kristalizatori referentne političko-ideološke točke, te da neposredno osiguravaju vodstva za vlast.

Treći dio knjige *Strukture vladavine* istražuje pak osnovne političke institucije koje su najvećem broju političkih sustava zajedničke. To su skupštine kao predstavničke institucije, oblici izvršne vlasti u kontinuumu od predsjedničke do parlamentarne vlade, birokracija i javni menadžment, te vojska i policija kao specifični dijelovi izvršne vlasti koji *sui generis* monopoliziraju legitimnu uporabu sile. Nadalje, u ovome se dijelu knjige raspravlja i o političkim i teritorijalnim odnosima između središnjih, pokrajinskih i lokalnih razina vlasti s osobitim naglaskom na načelo federalizma, na njegovo podrijetlo, prednosti i nedostatke. No, pri raspravi o značajkama vladavine kao ekskluzivnog skupa političkih institucija, Hague, Harrop i Breslin polaze od neizbježnog i naoko kontradiktornog odnosa između prava i politike. Raščlanjajući ustavnu vlast, sudački aktivizam, sudbenu vlast, upravno i međunarodno pravo, autori su mišljenja da, gledajući iz kuta komparativne metode, pravo i politiku kao bliske društvene znanosti treba ujediniti iz najmanje dva razloga. Prvi je velik broj ustava kao temeljnih pravno-političkih akata koji su se nakon 1945. pojavili u cijelome nizu novih država i novih demokracija, a drugi sve veća "juridizacija" političkog života, odnosno sve češće sudjelovanje sudaca u političkome životu mnogih zemalja, posebice onih na Zapadu.

U završnome, četvrtom dijelu knjige *Politika i metoda* autori s ustroja i procesa vladanja prelaze na politike konkretnih vlada istražujući promjene političkih prioriteta i različite koncepcije političkih analiza. Zaključujući knjigu poglavljem o komparativnoj metodi, Hague, Harrop i Breslin raspravljaju o strategijama i tehnikama komparativnih političkih istraživanja "učlanjajući" u obitelj metoda u komparativnoj politici četiri osnovna pristupa: studije slučaja, fokusirane usporedbe, tablice istine i statističke analize. Na poslijetku, autori poentiraju isticanjem cilja komparativne poli-

tike kao discipline političkih znanosti, a to je "obuhvatiti najvažnije političke sličnosti i razlike među zemljama", odnosno "razviti perspektivu u vezi s mješavinom konstanti i varijabli koje obilježavaju poretke u svijetu i kontekste u kojima funkcioniraju".

Knjiga *Komparativna vladavina i politika – Uvod* Roda Haguea, Martina Harropa i Shauna Breslina predstavlja, kako sami autori to priželjkiju, pristupačan i osuvremenjen uvodni tekst za kolegije iz komparativne politike. Međutim, uz činjenicu da je riječ o univerzalnome materijalu za prvu godinu studija političkih znanosti (u našem je pak slučaju knjiga namijenjena studentima završnih godina studija), ovaj tekst može poslužiti i kao sveobuhvatni "memento" za politologe i ine znanstvenike čiji se interes fokusira na različite aspekte i fragmente politike. Pritom je ključno da je knjiga pristupom svojih autora u potpunosti otvorena svim aktualnim i budućim promjenama u području predmetnog istraživanja, a upravo je ta odlika čini zahvalnim komparativističkim štivom, i kad je riječ o vremenskoj, i kad je riječ o prostornoj dimenziji.

Boško Picula

Prikaz

Susan, L. Carruthers

The Media at War – Communication and Conflict in the Twentieth Century

St. Martin's Press, New York 2000., 321 str.

Prošle smo godine bili svjedoci najvećeg medijskoga spektakla: izvještavanja o terorističkim napadima na Sjedinjene američke države. Mediji su, angažirajući sve raspoložive izvore i sredstva, u samo nekoliko sati uspjeli globalizirati svijet. Istodobno, teroristi su iščekivali konačan ishod i razlog svoje akcije: publicitet. Onog trenutka kad su mali ekrani

privukli milijune gledatelja, terorizam je doživio svoj vrhunac. Ostvaren je krajnji cilj terorista: neviden i nemjerljiv publicitet.

Susan L. Carruthers predviđela je, zajedno s nekolicinom teoretičara da će Amerika postati “obećanom zemljom” za terorizam. Ova knjiga donosi velik broj primjera, podataka, istraživanja, prognoza i analiza o odnosu medija i politike, vojske, terorizma, pomno analizirajući sve ratove i vojne intervencije u kojima je u prošlom stoljeću sudjelovala američka vojska, odnosno međunarodne vojne snage. Autorica je stariji predavač na Sveučilištu međunarodne politike u Walesu, a specijalizirala se za područje medija i međunarodnih odnosa.

The Media at War započinje poglavljem *Mediji prije rata*, u kojem autorica otkriva niz dosad nepoznatih činjenica i okolnosti koje su pratile Prvi i Drugi svjetski rat, ali i nekoliko drugih vojnih akcija u kojima su sudjelovale američke snage. Mediji su već tada, na početku ere medijske revolucije, u očima političara doživljavani kao sredstvo za manipuliranje suparnicima, a tek onda cjelokupnom javnošću. Englezi su tako Reuters koristili kao agenciju koja je Ameriku opskrbljivala vijestima s fronte, dozirajući informacije prema uputama iz Londona, što je na kraju znatno utjecalo na stajalište SAD-a prema zaraćenim stranama. No, manipulacija medijima i javnošću bila je vidljiva i u fazi koja je prethodila *Zaljevskom ratu*. Hill & Knowlton, jedna od najpoznatijih američkih agencija za Odnose s javnošću, potpisala je tada ugovor s kuvajtskom vladom na 10,8 milijuna dolara, u kojem je jasno stajalo da se od agencije očekuje da lobiranjem medija i javnosti uvjeri Amerikance da je Kuvajt zemlja vrijedna žrtava. Nabrojeni su i drugi različiti primjeri u kojima Carruthers želi razbistriti zamagljenu sliku koju je stvarala politika u fazi pripreme rata.

Izlaganje u prvom dijelu knjige završava analiziranjem uloge medija na području bivše Jugoslavije te ističe: “U pripremnoj fazi političari su koristili srpske masovne medije kako bi promijenili sustav vrijednosti cijele generacije Srba, uvjeravajući ih da su Srbi u Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini rašireni članovi “Srpskog nacionalnog entiteta”, (47). Srpski su mediji

sustavno pripremali srpsku javnost na rat, mnogo prije nego što je rat stvarno i započeo.

Mediji i totalni rat, drugo poglavlje, pokazuje kako se države koriste medijima u vrijeme stvarnoga i općeg rata. Još u Prvome svjetskom ratu njemački kancelar Bethmann-Hollweg izdao je 26 zabrana da bi spriječio mogućnost da nepouzdana informacije iziđu u javnost (58). Novine su tada bile najznačajniji medij – sredstvo komuniciranja između političara i javnosti – jedini izvor informiranja koji je objavljivao ratna izvješća i plasirao informacije koje je vojska odlučila objaviti. No, radio je ubrzo pred novinarstvo stavio nove standarde, mogućnosti i načine utjecanja na javnost. To je među prvima otkrio šef njemačkog Ministarstva propagande Josef Goebbels: “*News policy*, oružje je rata, a cilj joj je biti na strani rata i ne dopustiti da se objave informacije” (85). Goebbels je uspio tijekom dužeg perioda kontrolirati radio, iako je znatno više problema imao s tiskom. Tek je 1945. godine uspio u zamisli da, neovisno o Hitleru s kojim se često razilazio u mišljenju, kontrolira tisak. Konačno, u propagandne svrhe vlade su se oslanjale i na film, odnosno kratke propagandne filmove čiji su scenariji bili pod cenzurom i izravnim nadzorom Ministarstva za informiranje.

Američkom vojnom akcijom u Vijetnamu započinje treće poglavlje, *Mediji i ograničeni rat*. Bio je to prvi televizijski rat u kojem je “televizija okrenula američku javnost protiv rata u Vijetnamu” (108). Posljedice toga rata posve su očite i u 21. stoljeću, u vojnoj akciji koju su Amerikanci vodili u Afganistanu. “Namjerno ćemo dezinformirati javnost”, govorili su visoki dužnosnici Pentagona na početku akcije u Afganistanu. Vijetnam je odlučujuće djelovao na promjenu politike Bijele kuće prema medijima, što se odrazilo na sve buduće vojne intervencije i akcije SAD-a. Nakon Vijetnama mediji su ostali bez ekskluzivnog prava na vojnu informaciju. No, taj je rat označio i početak doba istraživačkog novinarstva s kulminacijom u aferi *Watergate*, kad je odbačeno pravilo o inzistiranju na objektivnosti, a sve u prilog promišljenom konfrontacijskom stavu prema autoritetu (113). Autorica pruža i vrlo iscrpne odgovore na sljedeća pitanja: Zašto ljudi više vjeruju televiziji nego no-

vinama? Zašto je Nixon tako energično napadao objektivno novinarstvo? Mogu li doista same činjenice, bez interpretacije, dovesti do krivog zaključka?

Vijetnam je pokazao i to da patriotizam neće zadržati novinare na “pravoj strani” u vrijeme ograničenog rata (str. 120). Manipuliranje i kontrola medija, što su vlade počele primjenjivati nakon Vijetnama, svodilo se uglavnom na tri učinkovita instrumenta: instituciju nadglednika, sigurnosni pregled novinarskih radova i novi pojam – *pool-novinar*, što će biti usavršeno u Zaljevskom ratu, kojeg je karakterizirao napredniji medijski menadžment. “... mediji su trebali služiti za dizanje morala i pripremanje javnosti na mogućnost trajnijeg i skupljeg rata ...” (132). Mediji su prvi put korišteni i u strateškom varanju neprijatelja (132). Ali, u ovome prvom postmodernističkom ratu, vojska je željela i potpuno preoblikovati doživljaj i pojam rata, kako bi javnost stvorila posve drukčiju sliku o ratu: bez prolijevanja krvi, visoko sofisticiran s takvom preciznošću da ne stradaju nedužni. Sa Zaljevskim ratom zaživjelo je i “*privilegirano izvještavanje*”. Tu ponajprije mislim na *pool-novinarstvo*, kojemu je u ovoj knjizi posvećen znatan dio. Radi se, zapravo, o povlaštenim pozicijama za određeni krug novinara koji mogu iz bližega promatrati ratne operacije, što podrazumijeva i bolji pristup informacijama. No, *pool-novinarstvo*, po svemu je sudeći, bila ipak samo vješta manipulacija medijima, a ne sredstvo za poboljšanje komunikacije s vojskom. Paradoksalno je da su istodobno Amerikanci Pustinjsku oluju doživljavali kao nemoralnu pobjedu vojne cenzure i poraz novinarstva i Prvog amandmana. Nema sumnje, televizija je u Zaljevskom ratu, kako navodi autorica, postala *Pentavizijom*, čemu su mnogo pridonijeli novinari koji su samo prenosili službena izvješća, u kojima su često bile skrivene poruke.

U ovom se poglavlju opširno raspravlja i o *Javnosti i medijima* u ograničenom ratu. Traži li javnost uistinu bezuvjetno pravo na informiranje? Na to pitanje odgovor se sugerira u nekoliko istraživanja prema kojima je javnost spremna ograničiti svoje pravo da zna, ako je to u interesu nacije (str. 155). Iz toga proizlazi sljedeća dilema: “Na kojim osnovama može-

mo ‘izazivati’ cenzuru ako se javnost odrekla svog prava da zna i da spozna gledajući” (157)?

Četvrti dio knjige, dvije godine nakon izdavanja, osobito je bitan jer govori o *Medijima i terorizmu*. O uskoj povezanosti između medija i terorizma citirane su izjave nekoliko autora koji imaju jednu zajedničku karakteristiku: slažu se da bi bez medijskog praćenja terorizam bio znatno manje prisutan u svakodnevnom životu. Predstavljena istraživanja pokazuju da su mediji u nekoliko navrata i sami poticali širenje terorističkog nasilja od Latinske Amerike do Zapadne Europe. Kasne 70-e označile su početak faze u kojoj su pogotovo Amerikanci izvan Amerike postali žrtvama međunarodnog terorizma, a Zulaika i Douglass išli su još dalje te su Sjevernu Ameriku nazvali “budućom obećanom zemljom terorizma”. Iznoseći primjere kako se države bore protiv terorizma, Carruthers ističe: “Svrha medijskog menadžmenta je kratkoročna i dugoročna: spriječiti medije u širenju trenutnih ciljeva terorističkih grupa, te u isto vrijeme eliminiranje ‘pošasti terorizma’ ograničavajući učinak televizije da naglasi i samim tim promovira terorizam” (str. 172).

Mediji, globalizacija i ratovi drugih, prikazuje sve bitne aspekte globalizacije, medijskog okrupnjavanja i ulogu televizije, koja se, prema nekim autorima, više ne promatra samo kao subjekt, nego i kao agent globalizacije. “Televizija pomaže transformaciju cijelog svijeta u jednu zamišljenu zajednicu u kojoj pojam čovječanstva, u kojem svi sudjeluju, zamjenjuje pojmom nacionalnosti kao primarnom biti identifikacije” (201). Ipak, značenje globalizacije treba promatrati i s drugih aspekata. Komunikacijska tehnologija, misli autorica, omogućila je da se javno mnijenje može potaknuti i aktivirati u kraćem vremenu, odnosno političari moraju promptno reagirati na zahtjeve javnosti, čemu je najviše pridonijelo televizijsko izvještavanje. Na tu se tezu izravno nadovezuje pojam *CNN efekt* o kojem se u knjizi detaljno diskutira. Prilog gore navedenim tezama je slučaj s Kurdima iz 1991. Teoretičar Gowing kurdsku krizu prikazuje kao idealan primjer političke *ad hoc* reakcije na koju su odlučujući utjecaj imale televizijska

izvješća, odnosno prikazana stradanja i patnje Kurda.

U ovo je poglavlje uključena i analiza zbivanja na području bivše Jugoslavije. Ratovi vođeni na ovim prostorima predstavljaju najbolji primjer izostanka automatske povezanosti između televizijskog izvještavanja i odlučne intervencije, a uz to su balkanski ratovi očit primjer prikrivenog izvještavanja i selektivne akcije. Iako su mediji neprestano izvještavali o stradanjima, masakrima, samo je u nekoliko prigoda došlo do odgovarajuće političke reakcije. Tek nakon izvješća iz Omarske i Trnopolja, odnosno masakra na sarajevskoj tržnici, političari su spoznali da je vrijeme da se odreknu politike minimalne intervencije. Prikazan je i slučaj petogodišnje Irme, koja je nastradala u bombardiranju. Priča o Irminom stradanju više je utjecala na Johna Majora nego neki drugi, znatno šokantniji slučajevi u kojima su prikazane sudbine velikog broja žrtava. Carruthers ujedno i obrazlaže tezu kako novinarstvo koje manipulira emocijama ne proizvodi uvijek pozitivan efekt. "Slučaj Jugoslavije dokazuje da je utjecaj televizije prevrtljiv ... u hirovitoj selekciji nekoliko individualnih tragedija iz mase, u fokusiranju na jedno ili dva ratna područja nauštrb ostalih područja, ekstremne patnje i stradanja" (str. 217). Usto, na primjeru Jugoslavije zapadni mediji nisu uspjeli probiti svoj "oklop nacionalnog interesa", ili kako to kaže citirani teoretičar Ignatieff, "probiti štit zaokupljenosti samim sobom i otuđenjem koje nas odvaja od moralnog svijeta ostalih" (str. 218). Jugoslavenski ratovi zato su i ostali "ratovima drugih".

Slijedi prikaz odnosa medija i politike u Somaliji 1992. i Ruandi 1994., a velik dio rasprave odnosi se i na sukob između Tutsija i Hutua. Zašto su novinari ignorirali genocid nad 500.000 Tutsija? Jesu li doista samo tehnički i organizacijski problemi uzrokovali zataškavanje ovog genocida? Može li inauguracija Nelsona Mandele zasjeniti izvještavanje o sukobu tolikih razmjera? Sustavnim proučavanjem televizije dolazi se do spoznaje kako je osnovni problem ovog medija nemogućnost da se detaljno bavi s više od jednom inozemnom temom istodobno (str. 239), ali ništa manje bitan nije ni problem prikazivanja individual-

nih slučajeva stradanja, što može proizvesti negativan utjecaj na stradanja svih ljudi.

Vjerojatno jedini nedostatak ovog djela jest, paradoksalno, informativnost – velik broj podataka i referenci, pa čitatelj ponekad ima osjećaj da ostaje prikraćenim za rasprave o postojećim teorijama masovnih medija i selekcije vijesti. No, autorica ne propušta osvrnuti se na primjenu pojedinih teorija u ratnom izvještavanju. Tako prenosi stav S. Livingstona koji smatra da u *gate-keeper* teoriji "vrata" nisu neki prirodan fenomen, nego su ih ustanovili i kontroliraju jaki politički akteri (često vladini), a ne urednici i reporteri, kako su isticali zagovornici ove teorije (str. 234). U ratu je taj odnos još naglašeniji zbog čega se "ne možemo oslanjati na masovne medije kao na sustav za dojavljivanje koji treba upozoravati vlade na ljudske katastrofe, ratove ili genocid, pa čak i onda kada su ti signali posve jasni i očiti".

Šesto poglavlje, naslovljeno *Mediji nakon rata*, obrađuje ulogu filma, industrije i velikih korporacija na stvaranje slika o prošlim ratovima. Zašto je osnovni cilj filmova proizvesti što realističniji prikaz smrti, nasilja i umiranja, a istodobno televizijske kuće sve rjeđe prikazuju snimke poginulih, osakaćenih i usmrćenih žrtava rata?

U zaključku, autorica prepoznaje ključne dileme ratnog izvještavanja, utemeljene na iskustvima ratnih reportera, urednika i znanstvenika koji su proučavali ulogu medija u ratu. Ratni izvjestitelji nemaju vremena proučavati sve činjenice, pa su stoga novinari često optuživani za nedostatak objektivnosti i pristrano pisanje. Ti isti novinari u početku su samo promatrači, ali na kraju završe kao sudi-onici rata. Može li se u takvim uvjetima i situacijama od njih očekivati da se drže onoga slavnog novinarskog principa objektivnosti koji napuštaju svi teoretičari masovnih medija? Postaju li vojska i mediji partneri? Jer, gledajući rat, više nismo svjedoci umiranja ljudi, tehnologija omogućava da vidimo cilj i metu bombardiranja, ali ne i žrtve, a glavna opasnost više nije cenzura, nego autocenzura. Na samom kraju, autorica se još jednom osvrće na pravo javnosti da bude informirana. Iznosi Morissonovo i Tumberovo mišljenje, koji pred medije stavljaju novi zahtjev: prisiliti

civile da prihvate svoje pravo da budu informirani, jer ako su civili spremni odreći ga se ili to pravo ograničiti, onda novinarska borba za slobodu na informaciju postaje problematična (str. 278). Autorica ostaje dosljednom u istraživanjima koja pokazuju da je javnost spremna odreći se svoga prava, te zaključuje: “oni koji zastupaju puno otkrivanje rata civilima, moraju se suočiti s povratnim fenomenom u 20. stoljeću; to je očita nesklonost javnosti da joj se otkrije previše od onoga što rat donosi sa sobom” (str. 278)!

Susan L. Carruthers iz različitih je perspektiva pokazala kako ipak postoji određeni kontinuitet po kojemu mediji reagiraju u ratu i miru. Knjiga obiluje referencama i istraživanjima kojima želi isprovocirati čitatelja i pružiti posve drukčije poglede na medije i ovu problematiku, nego što to možda očekujemo.

Igor Kanižaj

Prikaz

Filipe Fernandez-Armesto

Civilizations – Culture, Ambitions, and Transformation of Nature

The Free Press, New York, 2001., 544 str.

Civilizacije i njihov razvoj oduvijek fasciniraju povjesničare o čemu svjedoče Tukidid, Spengler i Braudel. S obzirom na to, ne iznenađuje da je i Filipe Fernandez-Armesto, trenutno najeksplicitniji teoretičar povijesti civilizacija i profesor Sveučilišta u Oxfordu, tome posvetio svoju novu knjigu *Civilizations – Culture, Ambitions, and Transformation of Nature*. Vrlo su mu bile zapažene knjige *Milennium* i *Truth: A History*.

U *Civilizations – Culture, Ambitions, and Transformation of Nature* Fernandez-Armesto u sedam poglavlja nudi novu perspektivu svjetske povijesti i redefinira prirode civilizacija. Uvod je iskoristio da bi definirao svoju

poziciju u teoriji civilizacija. On misli da je pojam *civilizacija* često bio zloupotrebljavan i da različitim ljudima znači različito, što je dovelo do nemogućnosti obnove upotrebljivog značenja pojma *civilizacije*. Analizira radove najpoznatijih teoretičara povijesti civilizacija: od Spenglera, preko Childea, Toynbeea, Eliasa, Braudela, Clarka sve do Huntingtona, te zaključuje da je pogrešno *civilizaciju* definirati kao religiju ili ideologiju, osjećaj pripadnosti “svjetskom poretku”, zajedničko pismo ili međusobno razumljivim jezicima, zajedničku tehnologiju, poljoprivredu i hranu, umjetnički ukus ili kombinaciju svih ovih obilježja. Fernandez-Armesto vjeruje da je većina tradicionalnih definicija pojma *civilizacija*, predefinirana: iznimno kruta i umjetna, te da je *civilization-ology*, gotovo postala samostalnom akademskom disciplinom. Fernandez-Armesto namjerava promijeniti dosadašnji način razmišljanja o civilizacijama i prezentirati *civilizaciju* kao odnos između jedne vrste i ostatka prirode, budući da je Čovjek dio prirode i da dominira većinom ekosustava. Povijest civilizacija bi, dakle, bila povijesna ekologija, pa on razvija klasifikaciju civilizacija prema ekosustavima. Civilizacije razvrstava prema, u geografiji uobičajenim, objektivnim prirodnim ambijentima, a ne kako je to u povijesnoj znatnosti uobičajeno, prema periodima ili društvima. Tako ne piše o npr. civilizaciji Inka nego o civilizaciji Anda. U teoriji civilizacija podjela prema okolišu nije novost. To je već učinio Hegel u svojoj *Filozofiji povijesti*, u kojoj svijet geografski dijeli na stari (Europa, Azija, Afrika) i novi (Amerika i Australija), s time da pobliže razlikuje visoravni, dolinske ravnice i obalne zemlje. Fernandez-Armesto povećava dijapazon prirodnog okoliša, a time broj civilizacija svodi na sedam velikih (četnaest manjih). Svjestan je da mnoge civilizacije mogu biti klasificirane u više ekosustava, te odabire dominantne karakteristike neke civilizacije kako bi mogao odrediti kojem ekosustavu pripadaju. Vjeruje da je povijest civilizacija uvjetovana, ali ne i determinirana prirodnim okolišem. Iako je u nekim područjima biti civiliziran lakše nego u drugima, civilizacija je moguća u svim prirodnim ambijentima, te zaključuje da ne postoje privilegirana, time i na civilizaciju predodređena područja. Ondje gdje ljudi mogu živjeti, može nastati i civilizacija. Svoju tezu brani sljedećom eko-klasifikacijom

civilizacija, a ona ujedno odgovara i poglavljima u knjizi:

1. *Pustinja* – američki jugozapad, sjeverni Peru, Sahara, Gobi, Kalahari; *led i tundra* – ledeno doba u Europi, sjeverna Skandinavija, azijska tundra, arktička Amerika, Grenland; (*The Waste Land*) 2. *Afrička savana* i euroazijska *stepa*; (*Leaves of Grass*) 3. *Tropske nizine* – Frederik Hendrik Island, Olmečka niziina, Amazona, zemlja Maja, dolina Kmera, Benin i *postglacijalne šume* – sjeverna Amerika, Europa; (*Under the Rain*) 4. *Aluvijalno tlo* u suhoj klimi – Bliski istok, Indija, Kina; (*The Shining Fields of Mud*) 5. *Visoravni* – Mesoamerika, Ande, Nova Gvineja, Zimbabve, Etiopija, Iran, Tibet; (*The Mirrors of Sky*) 6. *Civilizacije oblikovane morem* – a) mali *otoci* – Havaji, Uskršnji otok, Aleuti, Maldivi, Malta, minojska Kreta, Venecija i b) *obalne civilizacije* – Fenikija, Skandinavija, Nizozemska; (*The Wather Margins*) 7. *Oceanske civilizacije* – civilizacije Indijskog, Atlantskog i Pacifičkog oceana (*Breaking the Waves*).

Prvih šest poglavlja obrađuje povijest civilizacija, dok se u sedmom, najzanimljivijem, analizira novija povijest i predviđa se budućnost civilizacije ili civilizacija. Kad se danas govori o zapadnoj civilizaciji, Fernandez-Armesto vjeruje da se govori o atlantskoj civilizaciji, koja je nastala nakon proboja i osvajanja Atlantika. Zahvaljujući pomicanju tradicionalnih centara snage i izvora inicijative, Indija, Kina i Islam postali su periferijom, a bivša periferija – Zapadna Europa i Novi svijet postali su središtem. Tada je započelo razdoblje “uspona Zapada” i stvaranja jedinstvene atlantske civilizacije, koja se je tijekom 19. i 20. stoljeća oblikovala kao civilizacija bijelaca zapadnoeuropskog podrijetla. Stvaranje atlantske civilizacije nije bio slavan proces, budući da su uništene autohtone kulture i civilizacije Amerike, ali je bio iznimno dostignuće kojim se misao i način života prenio s jedne strane oceana na drugu. Novi svijet je skloniji demokraciji, vjerskoj slobodi i rasnom miješanju, napredniji je i liberalniji. Tako od kraja 19. stoljeća američke vrijednosti, osobito američki politički razvoj, postaju impulsom koji će preoblikovati atlantsku civilizaciju. Fernandez-Armesto tvrdi da je teško odrediti početak razdoblja kada atlantska civilizacija postaje

globalnom, ali navodi kako je još 1941. časopis *Life* 20. stoljeće proglasio stoljećem Amerike. Danas su, smatra on, atlantska civilizacija i Atlantski savez jedno te isto. Autor je kritičan prema SAD-u i njegovoj želji da Europu, bivšeg saveznika u borbi protiv komunizma, pretvori u partnera u izvršavanju uloge globalnog policajca. On misli da se opravdavanje uloge Atlantskog saveza kao “humanitarnoga” i moralnog ratnika ne može postići bombardiranjem nevinih ljudi, te iako je u Bosni i na Kosovu prividno postignut cilj, posljedice bombardiranja krajnje su kontraproduktivne. Gdje su granice zapadne civilizacije? Pitanje je na koje Fernandez-Armesto odgovara u pesimističnom tonu. Zapadna civilizacija danas obuhvaća sve tipove okoliša (*multienvironmental civilization*), ali njezine kulturne vrijednosti nisu pozitivno prihvaćene u nekim dijelovima svijeta. Kako se povećava otpor njezinoj dominaciji, zapadna civilizacija počinje sumnjati u vlastitu superiornost. Dvadeseto stoljeće – najbolje i najgore stoljeće, proizvod je zapadne civilizacije. Imajući to na umu, više se ne može imati vjere u bolju budućnost, što, misli, Fernandez-Armesto, i nije tako loše jer ćemo tako imati skromnija očekivanja kad je riječ o budućnosti.

Kako ni jedna civilizacija ne može trajati vječno, autor nas upoznaje sa svojim viđenjem budućnosti atlantske civilizacije. Zapadna civilizacija dominira svijetom već neko vrijeme, a njezina propast predviđa se još od Prvoga svjetskog rata. Fernandez-Armesto nudi dva moguća razvoja događaja: 1. atlantska civilizacija će se pretvoriti, pretopiti u globalnu civilizaciju 2. na tronu će je smijeniti pacifička (istočna) civilizacija, koja bi trebala nastati u budućnosti. Svaka civilizacija mora biti završena, pitanje je kako, uništenjem ili transformacijom – prirodnom katastrofom, invazijom izvana ili revolucijom. Prijetnje se danas najčešće identificiraju s ekološkom katastrofom, a autor najvećom prijetnjom doživljava nuklearno oružje u rukama terorista i kriminalaca. Iako vjeruje da neće doći do sveopćeg Armagedona, lokalne holokauste drži sasvim vjerojatnima. Invazija izvana već je u tijeku, budući da milijuni siromašnih migriraju u bogate zemlje Zapada i sa sobom donose vlastite kulture koje Zapad mogu obogatiti, ali ga i uništiti. Revolucija je moguća stvaranjem des-

truktivne sile neprivilegiranih, najniže obrazovanih klasa društva, koje Fernandez-Armesto u slučaju njihovog uspjeha uspoređuje s barbarima koji su uspjeli osvojili Rimsko carstvo. Ako se ne naučimo živjeti u “multicivilizacijskom svijetu”, postojat će mogućnost civilizacijskih ratova, a da se oni ne bi dogodili, Fernandez-Armesto preporučuje Europi da Tursku i Rusiju stavi pod svoje okrilje. One su prema svim standardima europske zemlje, ali ne moraju to i ostati.

Kako već danas živimo u iznimno kompleksnim društvima, autor pretpostavlja da će u budućnosti red i društvena kontrola postati cijenjenijom od slobode i ljudskih prava. U globalnom će selu liberalizam biti oružje opstanka, u protivnom će se multikulturalna pluralistička društva kojima nas povijest izručuje, raspasti u krvi. Naša je budućnost kulturni relativizam. Fernandez-Armesto vjeruje da se od “drukčijih” ne mogu na silu tražiti promjene u ime slobode i progresa. Civilizacija i tiranija idu zajedno, a veći su dio povijesti bile nerazdvojne. Navodi da će globalizacija kulture biti samoporažavajući fenomen, budući da uvijek kad su ljudi dio velikog entiteta traže familijarnost lokalnog, regionalnog i nacionalnog (argumentira to propašću svih superdržava). Budućnost će ostati nepredvidivom, tvrdi Fernandez-Armesto, budući da povijest ne nudi analogiju.

Civilizacije – kultura, ambicija i transformacija prirode knjiga je koju bi trebali pročitati mladi i stariji naraštaji povjesničara, politologa i filozofa. Informacije koje se u knjizi dobivaju o pojedinim kulturama i civilizacijama poznate su, budući da se mogu pronaći u “klasičnoj” literaturi o povijesti. Novost je pristup kojim autor razvoj određenog područja uvjetuje geografijom i djelovanjem prirodnih elemenata i sila. Iako je osobama obrazovanim u klasičnoj tradiciji u početku malo teže prihvatiti klasifikaciju koja npr. Veneciju i Maldive, Maje i Kmere svrstava u isti civilizacijski krug, mora se priznati da nakon što se otvore oči, lako se može prihvatiti ovaj novi pogled na svijet. To je pogled koji je politički vrlo korektan i koji smanjuje razlike, time i nejednakost među civilizacijama (u klasičnom smislu). Svijet u kojem bi sličnosti između atlantske, indijske i pacifičke civilizacije bile

puno veće nego razlike između zapadne civilizacije i ostatka svijeta, trebao bi biti naša budućnost. Budućnost u kojoj bi liberalizam i kulturni relativizam bili osnova i u kojoj se svijet ne bi dijelio na civilizacijske, nego prirodne zemljopisne krugove.

Lidija Kos-Stanišić

Prikaz

Konferencija

Europe: Next Generation in Politics and Consulting

Europska udruga političkih konzultanata (EAPC), strukovno je udruženje političkih aktivista, znanstvenika i političkih konzultanata. Uz razmjenu iskustava, unaprijeđenje kontakata i profesiju političkog konzaltinga, EAPC ima zadatak promicati demokratsko odlučivanje u zemljama Europske unije (EU) kao i surađivati s Organizacijom za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE).

EAPC je osnovana 1996. godine u Beču. Njezini članovi dolaze iz Austrije, Belgije, Kanade, Finske, Francuske, Grčke, Italije, Litve, Malte, Nizozemske, Portugala, Rusije, Španjolske, Švicarske, Njemačke, Švedske, Ukrajine, Velike Britanije, i SAD-a. Udruga je nastala kao grana Međunarodne udruge političkih konzultanata (IAPC), koju su 1968. godine osnovali u Parizu Joe Napolitan (SAD) i Michel Bongrand (Francuska). Iako EAPC ima svoj jasan europski identitet, Udruga usko surađuje s IAPC-om u organizaciji konferencija i drugih aktivnosti.

Ovogodišnja, sedma po redu, konferencija održana je u razdoblju od 1. do 4. svibnja u Innsbrucku. Već sam naslov “Iduća generacija u politici i konzaltingu” upozoravao je na zanimljive rasprave. Izlagači su u svojim izlaganjima trebali prezentirati aktualne probleme i pokušati predložiti rješenja za budućnost. Program rada je bio iznimno intenzivan, a sastojao se od devet sesija koje su bile podijeljene u

panel-rasprave i individualna izlaganja. Sama konferencija privukla je oko 90 sudionika iz 25 zemalja, a izlagalo je sveukupno 20 izlagača.

Na otvaranju su se pozdravnim govorima okupljenima obratili Mario Ballerini (Italija), predsjednik EAPC-a, Lothar Müller (Austrija), predsjedatelj konferencije, te Hervig Van Staa, gradonačelnik Innsbrucka. Prvo je izlaganje imala Maria Berger, zastupnica Austrije u Europskom parlamentu. U svom izlaganju pod nazivom "Europe – Next Generation" govorila je o problematici upravljanja u EU, teškoćama s usklađivanjem različitih interesa zemalja članica Europskog parlamenta kao i model-političaru za budućnost, kojeg ona naziva "expert who cares", odnosno stručnjak koji brine. Opisuje ga kao osobu koja bi bila u stanju uspješno "prevesti" nejasne političke zahtjeve i poruke europskih institucija široj javnosti. Sljedeći izlagač, Guido Schommer, glavni tajnik švicarskog FDP-a govorio je o trendovima mladih u švicarskoj politici. Zaključio je da su mladi sve više udaljeni od političkih tema, te da participacija mladih u politici uopće opada. Istaknuo je bitnu ulogu političkih stranaka u angažmanu oko mladih. On vjeruje da mlade treba zainteresirati za teme drukčijim političkim komuniciranjem, a pogotovo je to moguće različitim kampanjama kao na primjer športskim, ekološkim i sl.

Uslijedila je panel-rasprava o budućnosti europskih regija na primjeru Tirola, južnog Tirola i Trentina. Predstavnici tih regija, Helmut Mader, predsjednik regionalnog tirolskog parlamenta, Carol Willeit, zamjenik predsjednika regionalnog parlamenta južnog Tirola, i Mario Cristofolini, predsjednik regionalnog parlamenta Trentino, raspravljali su o zajedničkoj povijesti regija, njihovoj suradnji i regionalizmu. Suradnja njihovih institucija na načelu subsidiarnosti inspirirajuće je iskustvo za EU i probleme unutar njezinih regija. EU danas iskušava različite modele suradnje, pogotovo na regionalnim razinama, kako bi uspjela usuglasiti najrazličitije interese i potrebe svojih zemalja članica.

Drugi dan održana su praktična predavanja iz područja političkog konzaltinga. Danas svjetski priznat konzultant Joe Napolitan, osnivač IAPC-a i osoba koja je svoju karijeru konzultanta započela na Kennedyjevoj i Lyn-

dovoj predsjedničkoj kampanji, jednostavno je poručio novim generacijama "najprije pronađite klijenta". Bez klijenta je teško uopće govoriti o nekom konzaltingu. Tek kad budete u situaciji savjetovati, vidjet ćete koliko je posao konzultanta težak i odgovoran. Teorija je jedno, a politička realnost drugo. Također se osvrnuo na potrebu održavanja visokih standarda profesije, značenje otvorenog komuniciranja problema i razumijevanja drugih kultura i običaja. O globalnim trendovima u predizbornim kampanjama u svijetu govorio je profesor Fritz Plasser sa Sveučilišta u Innsbrucku. Istaknuo je kako se izborne kampanje svugdje u svijetu sve više profesionaliziraju. Kampanje vode stručnjaci u suradnji sa stranačkim vodstvom ili kandidatom. Njegovo posljednje istraživanje pokazuje da je u SAD-u za uspješnost u izbornoj kampanji najvažniji faktor budžet, dok se, primjerice, za kampanje u Srednjoj i Istočnoj Europi najvažnijim faktorom pokazala kvalitetna primjena tehnika političkog marketinga.

U panel-raspravi nazvanoj "*Political consultants today – tomorrow*" govorili su Michael Carmichael (Velika Britanija), Par Lonnegard (Švedska) i Dominik Meier (Njemačka). Raspravu je vodio Mehmet Ural (Turska). Zaključci rasprave išli su u smjeru iskazivanja zabrinutosti zbog ozbiljnog nepovjerenja biračkog tijela u demokratske procese, političare i političke stranke. Utvrđeno je da je nastupila sveopća kriza nepovjerenja u institucije demokratskog sustava, te da je pred budućim konzultantima izazov da pomognu vratiti izgubljeno povjerenje. Naglašena je potreba za modernizacijom i otvaranjem političkih stranaka. Christoph Hofner, suosnivač Instituta za istraživanja i konzalting (SORA), imao je zanimljivo izlaganje na temu "New Techniques for Strategic Positioning: Analyzing Voter Transitions". Izlaganje je prikazalo istraživanja koja je SORA radila za austrijsku Zelenu stranku, koristeći se kvalitativnim i kvantitativnim metodama istraživanja biračkog tijela.

Za popodnevi dio drugoga dana na programu su bile tri panel-rasprave. U prvoj, naslovljenoj "Kampanje, kampanje ..." bilo je govora o povijesnom ulasku Švicarske u UN i vrlo zahtjevnoj kampanji koja je vođena uoči referenduma. U ovom se dijelu razgovaralo i o

skretanju portugalske politike udesno i lokalnoj predizbornoj kampanji u Irkutsku u Rusiji. Njemački konzultant Horst Becker analizirao je situaciju i očekivanja sedam mjeseci prije parlamentarnih izbora u Njemačkoj. Istaknuto je da se pobjednik (Schroder ili Stoiber) još ne može sa sigurnošću prognozirati, te da se očekuje tijesna pobjeda. On vjeruje da će male stranke (Zeleni, FDP i PDS) vjerojatno biti zastupljene u novom sazivu Bundestaga. Bivši slovenski premijer, Alojz Peterle, kratko je najavio izborne utrke u Sloveniji i očekivanja o povlačenju predsjednika Kučana i premijera Drnovška s političke scene.

Zanimljivo je bilo posljednje izlaganje Erharda Buseka, vicepremijera Austrije i specijalnog koordinatora Pakta o stabilnosti u JI Europi. Busek je postavljao mnoga pitanja vezana za rješavanje konflikta u JI Europi i rad institucija EU-a. Isticao je međusobnu povezanost problema s kojima se on svakodnevno susreće i nedostatak instrumenata za stvarnu borbu. Pakt o stabilnosti u JI Europi ima zadatak različitim projektima očuvati mir i stabilnost u regiji. Krijumčarenje oružja, droge i ljudi, kao i stalne migracije velikog broja ljudi koji odlaze u bogatije i sigurnije zapadne zemlje teško je kontrolirati. Vjeruje da politički konzultanti moraju savjetima utjecati na

svoje klijente (političare, stranke i vlade) i upućivati ih da odgovorno sagledavaju probleme i neposredno razgovaraju s ljudima o politici.

Konferencija je prikazala svu širinu područja u kojima moderan politički konzultant djeluje. Konzultant mora biti neovisni profesionalac. U njegove poslove ubrajaju se: strateški konzalting, izborne, kampanje, političko komuniciranje, istraživanje javnoga mnijenja (*polling*), upotreba *web*-tehnologije (*web*-kampanje, *on-line* istraživanja i *e-mail* targetiranje) i lobiranje. Budući da je priroda ovoga posla u razvoju i da stalnog tržišta nema, konzultanti često mijenjaju klijente i ne nude više svoje usluge samo političarima, vladama ili političkim strankama, nego i korporacijama i organizacijama koje žele imati više utjecaja u politici, pa se za njegovo djelovanje traži u praksi potvrđena stručnost.

U svojim su zaključnim riječima organizatori najavili mogućnost organiziranja regionalnih seminara i radionica kako bi i na taj način pridonijeli proširenju aktivnosti EAPC-a i uključivanju još većeg broja zainteresiranih ljudi u daljni rad.

Natko Vlahović